

*Світлана Олегівна Опішняк,
студентка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

АНТРОПОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової науки та демократичного суспільства важливість прав людини не потрібно доводити, адже вони давно визнані основою цивілізаційного прогресу. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню природних прав людини та встановленню їхньої сутності, ця тема залишається проблемною з огляду на те, що частина науковців взагалі заперечує існування цієї категорії.

Значні проблеми дослідження природних прав людини обумовлені існуванням різних типів праворозуміння, зокрема природно-правового та позитивістського. Кожний з них ґрунтується на різних підходах до розуміння сутності і природи людини, які є протилежними і навіть протистоять один одному. Позитивістський розглядає людину в якості носія певних суспільних функцій та ролей, а її природою визначає пристосування до владних інститутів шляхом соціалізації та адаптації до соціального середовища. При цьому суспільство розглядається як константа, а людина як змінна, що повинна пристосовуватись. На такій ідеї формується думка, що суспільство виховує індивіда, підкоряє його собі, а той, в свою чергу, повинен бути здатним інтегруватись у сформовану систему цінностей. Звідси походить теза Карла Маркса, що сутністю людини є не абстракт, притаманний окремому індивіду, а сукупність всіх суспільних відносин [1, с. 3].

Виходячи з того, що в силу певних історичних особливостей у вітчизняній правовій науці тривалий період домінував саме позитивістський підхід, традиційним стало виокремлення людини та її прав як двох окремих феноменів, що існують незалежно один від одного, або як категорій, між якими існує штучний зв'язок, що створює держава, наділяючи особу певними правами.

Наразі чимало науковців визнають таке тлумачення прав людини помилковим і схиляються до ідей природно-правового типу праворозуміння. Хоча необхідно зазначити, що його антропологічна основа є малодослідженою та дискусійною у вітчизняній науці. Підхід, що ґрунтується на антропологічному тлумаченні прав людини, є альтернативним, тому вважаємо за необхідне дослідити його детальніше та обґрунтувати висновки щодо доцільності такого підходу та перспектив його застосування для розвитку правової науки та правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зацікавленість науковців у дослідженні людського виміру права зростає лише наприкінці ХХ століття. Виокремлення антропології права як окремої науки досі є дискусійним питанням в наукових колах. Саме тому дослідження проблеми антропологічного підґрунтя прав людини є несистемним і обмежується окремими доповідями на наукових конференціях та декількома науковими статтями.

Одним з перших до проблеми походження прав людини звернувся А. В. Поляков, виступивши на науковій конференції «Права людини: питання теорії та практики» з доповіддю на тему «Антрополого-комунікативне обґрунтування прав людини». Послідовником його ідей став представник білоруської школи права В. І. Павлов, який присвятив тематиці антропології права чимало наукових статей, в яких підтримував посткласичну теорію прав людини, що розглядає їх як багатоаспектний феномен, що обумовлюється людськими якостями і не може бути подарованим державою, а формується в процесі спільної комунікативної діяльності різних суб'єктів [2]. Крім цього, проблемі антропологічного виміру прав людини присвятили наукові праці А. С. Пуховська, В. Я. Пивовар та Н. І. Сатохіна.

Метою статті є дослідження ідей антропологічного обґрунтування природних прав людини, вивчення сучасного доктринального визначення антропологічного розуміння природних прав людини, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення цього розуміння в сучасній правовій доктрині, з'ясувати значення такого підходу для юридичної науки та законотворчої і правозастосовної діяльності.

Основні результати дослідження. Незважаючи на широке визнання прав людини на сучасному етапі у більшості країн світу, питання обґрунтування саме природних прав людини є одним з найбільш дискусійних та контраверсійних у теорії та філософії права. Серед існуючих наукових обґрунтувань природних прав людини можливо виокремити два основних наукових напрямки – скептичний та антропологічний. В межах першого підходу, в свою чергу, можливо виокремити онтологічний скептицизм, що полягає у повному запереченні існування природних прав людини. Як правило, до представників цієї течії належать прихильники позитивізму. Одним із них є Аласдер Макінтайр, який стверджує, що не існує ніяких природних прав, а віра у них – це те саме, що віра у відьом чи єдинорога [3, с. 102]. Іншим підходом є гносеологічний скептицизм – заперечення не самого існування прав людини, а лише можливості їх обґрунтування [4, с. 120].

Інший напрям включає декілька підходів до обґрунтування значущості прав людини, зокрема і звернення до природного права. Саме на цих ідеях заснована генеза антропологічного підходу до визначення сутності природних прав людини.

Історично перші спроби обґрунтування прав людини здійснив Арістотель. Стародавній філософ не зазначав безпосередньо про права людини, однак він сформував прогресивну теорію природного права, на яку згодом спиралась філософія доби Просвітництва, обґрунтовуючи концепції невідчужуваних прав людини.

Відповідно до ідей вченого людина є частиною природи. А оскільки майбутнє життя природи як певної цілісності сформульоване вже від початку як сукупність визначених положень, актуалізованих у процесі її формування, то і людські дії спрямовані до цілей, які людина визначає за допомогою свого розуму як прагнення до «громадського співжиття». Його формою є держава, що спирається у своїй діяльності на право. Таким чином, держава, як і пов'язане з нею право, одночасно постають з людської природи [5, с. 384-385]. Важливо звернути увагу на те, що Арістотель, опираючись на антропологічні властивості людей, доводив природність стану рабства. Зрозуміло, що в сучасних умовах, коли одним із визначальних постулатів є рівність всіх людей, така ідея повністю втратила свою актуальність.

Наступним етапом антропологічного обґрунтування природних прав людини стала теологічна (християнська) теорія, відповідно до якої кожна людина має душу, пов'язану з Богом і тому є носієм абсолютної цінності – людської гідності, яка і є підставою наявності в людини священних та невідчужуваних прав.

У Новий час уявлення про права обумовлюються вже не створенням людей «за образом і подобою божою», а самою природою людей, зокрема розумною природою. Для пояснення виникнення держави і права Томас Гоббс і Джон Локк використовують конструкцію суспільного договору, а невід'ємні права людини виводять з «природного стану» (винесеного за межі історії абстрактного дополітичного минулого) як низку атрибутів, що складають буття людини як таке. З точки зору такого підходу, права людини – це те, що людина має вже тому, що вона є людиною [4, с. 121]. Однак така ідея є недосконалою через відсутність єдиного визначення поняття «природа людини» та складових частин, що передбачаються нею, і неможливість дати таке визначення.

Спробував подолати цю недосконалість Іммануїл Кант, запропонувавши теорію, відповідно до якої права людини не походять з природи, а протиставляються їй, входячи до сфери належного. За І. Кантом, на відміну від світу природи, у якому панує необхідність, людина належить до світу свободи, володіє власною волею та автономією особистості, здатністю і можливістю встановлювати для себе норми належного і слідувати їм без зовнішнього примусу.

Далі ідеї антропологічного виміру прав людини знайшли свій вияв у «теорії інтересу» та «теорії волі». «Теорія інтересу» виходить з тези про те, що головне призначення прав людини полягає в захисті певних фундаментальних людських інтересів. Ідеться про соціальні та біологічні передумови гідного людського існування, як-от інтерес до особистої безпеки [4, с. 122-123]. Ця теорія також не вирішує проблему обґрунтування прав, оскільки викликає чимало запитань, на які науковці так і не змогли дати обґрунтованої відповіді.

«Теорія волі» обґрунтовує права людини через єдину, однак визначальну характеристику людини – здатність до свободи. Відповідно, всі права людини походять від єдиного конститутивного права. Послідовники теорії волі прагнуть обґрунтувати права людини як такі, що ґрунтуються на автономії особистості та її здатності до самостійних дій [4, с. 123-124]. Недолік цієї ідеї полягає в тому, що основною підставою існування прав людини є її здатність до власних автономних дій,

однак незрозуміло, що у такому випадку відбувається з людьми, які в силу певних фізичних особливостей не здатні вчиняти дії самостійно або не можуть усвідомлювати їхнє значення.

Для сучасної юридичної науки важливою є ідея, запропонована А. В. Поляковим про те, що жодний з існуючих підходів класичної юридичної науки до розуміння зв'язку людини та її прав не можуть задовольнити потреби сучасної юридичної науки та практики, оскільки так чи інакше «відривають» права людини від її особистості. Вчений пропонує новий підхід, розроблений в межах посткласичної юридичної науки, звертаючи увагу на антропологічні константи, які обумовлюють природу людини і вони нерозривно пов'язані з відкритістю людини до світу. Вихідним елементом у становленні людини, таким чином, виступає комунікація, але не просто процес передачі інформації один одному, а інформаційна взаємодія, в ході якої відбувається соціальна адаптація особи [2]. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо доцільною думку А. Л. Никифорова про те, що філософський аналіз суспільства з метою пошуку відповіді на антропологічне питання є аналізом людини як відображення певних властивостей відповідного соціуму [6, с. 102-103].

На нашу думку, визначення антропологічної основи прав людини слід здійснювати з двох позицій:

1) з позиції особи як автономного індивіда та особливостей, притаманних їй незалежно від соціального середовища. Проте необхідно не забувати про той факт, що значною мірою особистість формується під впливом соціального середовища, в якому зростає. Це обумовлює правомірність висновку, що антропологічну основу природних прав людини складає прагнення окремої особи зберегти своє індивідуальне «я», а також бажання кожного забезпечити гідні умови існування. Це можливо лише за відмови від насильства та існування дієвих механізмів забезпечення поваги до інтересів індивідів;

2) з позиції суспільства, сукупності осіб. Однак в цьому випадку необхідно звернути увагу на застереження, що людина повинна розглядатись як важливий невід'ємний елемент соціуму, наділений індивідуальними особливостями, завдяки чому здійснює свій вплив, існує автономно, забезпечує функціонування суспільства як єдиного злагодженого механізму, але при цьому не розчиняється в цьому об'єднанні людей. Антропологічний вимір полягає у тому, що кожний індивід по суті є зацікавленим у створенні правових норм, що забезпечили б його існування в межах соціуму, захист від посягань на сферу його інтересів, а також встановлювали межі втручання суспільства та держави у його приватне життя.

У наш час антропологічна основа природних прав людини зумовлює їхню загальність та належність абсолютно всім людям, незалежно від походження, раси, гендеру, оскільки будь-яка особа повинна існувати в межах соціального простору і кожен має потребу у цих правах. Вартою уваги є думка про те, що антропологічне обґрунтування прав людини впродовж різних історичних періодів використовується людиною для того ж таки обмеження прав та правового обґрунтування дискримінації [7, с. 169]. Хоча висловлена теза, на перший погляд, поєднує у собі взаємовиключні положення, ретроспективний аналіз розвитку людства та етапів становлення прав людини доводить її достовірність.

Варто зазначити, що особливістю природних прав людини є не лише те, що вони належать їй від народження, але і те, що людина не може бути позбавлена цих прав. Ця ідея закріплюється в основних міжнародних актах, присвячених правам людини, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 р. у статті 30 говориться: «Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації» [8].

Виходячи з викладеного, можливо дійти висновку, що антропологічне обґрунтування прав людини залежить від правової культури, що склалась у конкретний історичний період та в певній державі, від правових та культурних цінностей. Тому важко повірити у поширену сьогодні тезу про те, що природні права людини є незмінними, адже, як засвідчує історичний досвід, тільки-но змінюється домінуючий напрям розвитку правової думки, варто очікувати змін і в сфері прав людини, зокрема в тлумаченні окремих прав. Так, природним правом людини є право на життя. Тривалий час вважалось, що ніхто не може бути позбавлений життя, інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Від цього особистого права неможливо було відмовитись. Однак впродовж останніх років це право почало зазнавати змін і тепер в ряді країн воно включає в себе правомочність особи на добровільне вкорочення життя, що не є самогубством (мова про активну евтаназію).

Висновки. Обґрунтування природних прав людини є одним з найбільш дискусійних та контраверсійних питань теорії та філософії права. Одним з важливих підходів до вирішення цієї проблеми у доктрині є дослідження сутності прав людини з позицій відносно нової науки – антропології права.

При визначенні антропологічної основи природних прав людини важливо виходити з того, що не існує єдиного визначення поняття «природа людини», тому є некоректним формулювання, що права людини випливають з її природи.

При дослідженні цього питання необхідно виходити з того, що антропологію можливо поділити на мінімальну та максимальну. Максимальна наголошує на здатності людини до змін і реформаторства. Друга – на необхідності людини залишатися самою собою. Максимальна антропологія намагається з'ясувати, що є оптимальною формою буття людини, вона орієнтується на образ людини в піднесеному сенсі, але, як правило, виявляється байдужою до права і прав людини. Мінімальна антропологія відмовляється від телеології, тобто від вчення про цільове призначення людини. Те, якою повинна бути людина, залежить від її рішення. Власне людина визначається по мінімальних умовах того, що необхідно людині, що робить людину людиною. Саме такий зміст надає правам людини французький філософ Андре Глюксман: «Ідея прав людини знаходить свій визначений контур не тому, що ми знаємо, якою повинна бути ідеальна людина, якою вона повинна бути по природі. Ні, ідея прав людини знаходить визначеність тому, що ми дуже добре уявляємо собі, чим людина не повинна бути...» [9, с. 151].

Підсумовуючи, зазначимо, що наукову дискусію з приводу обґрунтування природних прав людини навряд чи можливо вважати завершеною, оскільки вона обумовлена складністю та багатогранністю самої категорії права людини. Саме тому неможливо, спираючись лише на один підхід, об'єктивно визначити сутність та природу прав людини. Вважаємо, що антропологічний вимір прав людини є перспективним для подальшого, більш поглибленого вивчення, оскільки забезпечує дослідження сутності прав людини без відриву від особи-носія цих прав, що безумовно є перевагою такого підходу, порівняно з тими, що штучно відокремлюють права від людини і доводять, що останні можуть мати окреме джерело походження.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // К. Маркс и Ф. Энгельс. Том 3. Москва. Государственное издательство политической литературы. 1955. С. 1-4.
2. Поляков А. В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека // Права человека: вопросы истории и теории. Материалы межвузовской научно-теоретической конференции 24 апреля 2004 года. СПб. 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1152291>
3. Макинтайр А. После добродетели: Исследование теории морали. Москва. Акад. Проект. Екатеринбург. Деловая кн. 2000. 384 с.
4. Сатохіна. Н. І. Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 1 (28). 2016. С. 119-127.
5. Маслак О. Антропологія права Арістотеля в контексті вчення про природне і позитивне право // Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Львів. Галицький друкар. 2010. С. 384-394.
6. Никифоров А. Л. Природа философии: Основы философии. М.: Идея-Пресс, 2001. 168 с.
7. Гудима Д. А. Права людини: досвід дослідження з позиції соціально-антропологічного підходу // Проблеми філософії права. 2007. Том IV-V. С. 166-178.
8. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#o95
9. Данильян О. Г. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2009. 208 с.

References

1. Marks K. Tezisy o Fejjerbahe // K. Marks i F. Engel's. Tom 3. Moskva. Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury. 1955. S. 1-4.
2. Polyakov A. V. Antropologo-kommunikativnoe obosnovanie prav cheloveka // Prava cheloveka: voprosy istorii i teorii. Materialy mezhvuzovskoy nauchno-teoreticheskoy konferencii 24 aprelya 2004 goda. SPb. 2004. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1152291>
3. Makintajr A. Posle dobrodeteli: Issledovanie teorii morali. Moskva. Akad. Proekt. Ekaterinburg. Delovaya kn. 2000. 384 s.
4. Satokhina. N. I. Obhruntuvannia prav liudyny: rekonstruktsiia problemy // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» № 1 (28). 2016. S. 119-127.

5. Maslak O. Antropolohiia prava Aristotelia v konteksti vchennia pro pryrodne i pozytyvne pravo // Antropolohiia prava: filosofskyi ta yurydychnyi vymiry. Lviv. Halyskyi drukar. 2010. S. 384-394.
6. Nikiforov A. L. Priroda filosofii: Osnovy filosofii. M. : Ideya-Press, 2001. 168 s.
7. Hudyma D. A. Prava liudyny: dosvid doslidzhennia z pozytsii sotsialno-antropolohichnoho pidkhodu // Problemy filosofii prava. 2007. Tom IV-V. S. 166-178.
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#o95
9. Danylian O. H. Filosofiia prava : pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. Kharkiv : Pravo, 2009. 208 s.

Опішняк С. О. Антропологічно-правовий вимір природних прав людини: становлення та сучасний стан

У статті досліджено становлення ідей антропологічного обґрунтування природних прав людини, вивчено сучасне доктринальне визначення антропологічного розуміння природних прав людини, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення цього розуміння в сучасній правовій доктрині.

Аналізується становлення ідей антропологічного обґрунтування природних прав людини. На основі цього встановлено, що кожний з існуючих підходів до антропологічного обґрунтування має недоліки, які обумовлені багатогранністю категорії права людини.

Пропонується визначати антропологічну основу прав людини на двох рівнях: 1) з позиції особи як автономного індивіда та особливостей, притаманних їй незалежно від соціального середовища. Антропологічну основу природних прав людини складає прагнення окремої особи зберегти своє індивідуальне «я», а також бажання кожного забезпечити гідні умови існування; 2) з позиції суспільства, сукупності осіб, адже кожний індивід є захищеним у створенні правових норм, що забезпечили б його існування в межах соціуму, захист від посягань на сферу його інтересів, встановлювали межі втручання суспільства та держави у приватне життя.

Обґрунтовано, що антропологічний вимір прав людини залежить від правової культури, що склалась у конкретний історичний період та в певній державі, від правових та культурних цінностей.

Ключові слова: антропологічний вимір, природні права людини, природно-правовий тип праворозуміння, сутність прав людини.

Opishniak S. O. Anthropological and legal basis of natural human rights: incipience and current state

The conceptions of the anthropological bases of natural human rights and current views of scientists, are investigated in this paper. The ideas how to improve the anthropological conception of natural human rights are offered in this paper.

Fundamental theories of origin of natural human rights, which contain the anthropological approach to understanding the concept of human rights, and their incipience are analysed. It is ascertained, that every of existing approaches to anthropological understanding the concept of natural human rights has some disadvantages, caused by the multiform of the category «human rights».

The purpose of this scientific paper is to investigate the conceptions of the anthropological bases of natural human rights and current views of scientists, to offer the ideas how to improve the anthropological conception of natural human rights.

It is offered to determine the anthropological basis of natural human rights on two points: 1) from the position of a single individual and peculiarities, which are inherent to a person regardless of social environment. Anthropological basis consists in aspiration of every single person for keeping the individuality and providing the worthy living conditions; 2) from the position of society, because every individual has an interest in setting up of some legal rules, which would improve the quality of living within society, protect the private life from infringement, establish the boundaries of sphere in which society and state may interfere.

It is proved that anthropological and legal basis of natural human rights depends on legal culture, that is formed during the certain historical period in a definite country. It is ascertained, that the assertion that natural human rights are invariable, can be considered as erroneous, because the interpretation of the basic human rights is changing together with the changing of direction of legal conception.

The issue that anthropological basis of human rights can be used to restrict some rights is considered. It is reasoned that it is important to take into consideration during the determination the anthropological basis of natural human rights, that definition of human nature does not exist. It is considered that anthropological and legal basis of natural human rights is perspective field for further researches, because scientific discussion about the origin and essence of human rights is not complete. It is proved that it is impossible to make an impartial determination of the essentiality of the human rights only on the base on one scientific approach, due to the versatility of the category human rights.

Keywords: anthropological basis, natural human rights, natural legal understanding, essentiality of the human rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-58